(इंग्रजीत टंकलेखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद.)

भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयात

(न्या. अभय एस. ओक आणि राजेश बिंदल यांच्यासमोर)

हरभजन सिंग ..... अपीलकर्ता

विरूध्द

हरियाणा राज्य .....उत्तरवादी

फौजदारी अपील क्र. १४८०/२०११

(२०१० च्या एस.एल.पी. (फौ.) क्र. १०५४३/२०१० मधून उद्भवलेले)

एप्रिल २५, २०२३ रोजी निर्णीत.

या प्रकरणात उपस्थित राहिलेले वकील :

श्री. ब्रिज भूषण, अभिलेखावर नियुक्त अधिवक्ता, अपीलार्थीनकरिता

श्री. दिनेश चंद्र यादव, अतिरिक्त महाधिवक्ता, उत्तरवादी (उत्तरवादींन) करिता

श्री. समर विजय सिंग, अभिलेखावर नियुक्त अधिवक्ता,

श्री. ए.एस. ऋषी, अधिवक्ता

श्री. ईश्वरचंद, अधिवक्ता

श्री. मनोज गौतम, अधिवक्ता

श्री. एम. के. बंसल, अधिवक्ता

श्री. केशव मित्तल, अधिवक्ता

कु. अमृता वर्मा, अधिवक्ता

कु.साबर्णी सोम, अधिवक्ता

न्या. राजेश बिंदल यांनी दिलेल्या न्यायालयाचा न्यायनिर्णय -

अपीलकर्ते-हरभजन सिंगला अंमली औषधिद्रव्ये व मन:प्रभावी पदार्थ अधिनियम, १९८५ (यापुढे "एनडीपीएस" अधिनियम म्हणून निर्दिष्टीत केलेले आहे) च्या कलम २५ अंतर्गत नायचौकशी न्यायालयाने १८.०५.२००५ रोजी पारित केलेल्या न्यायनिर्णयाद्वारे दोषी ठरवले गेले आणि १० वर्षांच्या कालावधीच्या कारावासाची शिक्षा सुनावली. अपीलात उच्च न्यायालयाने १४.०५.२०१० च्या आदेशाद्वारे अपीलकर्त्याची अपराधसिद्धी व शिक्षा कायम ठेवली. या आदेशांना या न्यायालयासमोर आव्हान दिले जात आहे.

२. थोडक्यात, प्रकरणाची वस्तुस्थिती अशी आहे की, अपीलकर्ता नोंदणी क्रमांक पीएटी/२०२९ असलेल्या ट्रकचा मालक होता. १५.०५.२००० रोजी रात्री ९.०० वाजता हनुमान मंदिर, हिसार रोड, गाव अग्रोहा जवळ हा ट्रक उलटला. गस्तीवर असलेल्या पोलिस पथकाने दिलेल्या माहितीवरून १६.०५.२००० रोजी सायंकाळी ४.२५ वाजता प्रथम माहिती अहवाल (एफआयआर) क्रमांक ६८ दाखल करण्यात आला. राम सरूप (ससा-६) आणि नरेश कुमार (ससा-१०) या दोन साक्षीदारांनी पोलिस पथकाला दिलेल्या माहितीनुसार, १५.०५.२००० रोजी रात्री ९.०० वाजण्याच्या सुमारास ट्रक दुभाजकावर आदळल्याने हा अपघात झाला. चालक आणि क्लिनर ट्रकमधून बाहेर आले आणि सदर साक्षीदारांनी चौकशी केली असता त्यांनी आपली नावे जोगिंदर सिंग पिता जंग सिंग आणि गुरमेल सिंग पिता नछत्तर सिंग अशी सांगितली. ट्रकच्या मालकाचे नाव हरभजन सिंग असल्याचेही त्यांनी सांगितले. त्यानंतर ड्रायव्हर आणि क्लिनर मालकाला फोन करण्याच्या बहाण्याने

निघून गेले पण परत आलेच नाहीत. ट्रकमध्ये भरलेल्या पिशव्यांमध्ये काही तरी निषिद्ध (बेकायदेशीर) पदार्थ असल्याच्या संशयावरून पोलिसांनी त्या उतरवून ताब्यात घेतल्या. नमुने घेऊन तपासणीसाठी पाठविण्यात आले. तपासानंतर जोगिंदर सिंग, गुरमेल सिंग आणि अपीलकर्त्याविरोधात दोषारोपपत्र दाखल करण्यात आले. न्यायचौकशी न्यायालयाने जोगिंदर सिंग आणि गुरमेल सिंग या दोघांना दोषमुक्त केले कारण अभियोग (सरकारी) पक्षाच्या म्हणण्यानुसार दोन साक्षीदारांनी ट्रकचालक आणि क्लिनरची नावे पोलिस पथकाला सांगितली होती ते साक्षीदार उलटले. परंतु, अपीलकर्ता जो ट्रकचा नोंदणीकृत मालक होता त्याला एनडीपीएसच्या कलम २५ अंतर्गत दोषी ठरवण्यात आले आणि उच्च न्यायालयाने ही शिक्षा कायम ठेवली.

३. अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलांनी मांडलेला संक्षिप्त युक्तिवाद असा आहे की एनडीपीएस अधिनियमच्या कलम २५ मध्ये अशी तरतूद आहे की वाहनाच्या मालकाने जाणूनबुजून कोणत्याही गुन्ह्यासाठी आपल्या वाहनाचा वापर करण्यास परवानगी दिली तरच त्याला दोषी ठरवले जाऊ शकते. सरकारी पक्षाकडून असा कोणताही गुन्हा सिद्ध करण्यात आलेला नाही. एनडीपीएस अधिनियमाच्या कलम ३५ मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे गृहीतक ही उपस्थित केले जाऊ शकत नाही, कारण सरकारी पक्ष मूलभूत तथ्ये सिद्ध करण्याचे प्राथमिक ओझे पार पाडण्यात अपयशी ठरला होता. फौजदारी प्रक्रिया संहिता १९७३ च्या कलम ३१३ अन्वये नोंदवलेल्या अपीलकर्त्याच्या जबाबात असे म्हटले होते की, त्याने हा ट्रक काश्मीर सिंग पिता होशियार सिंग, दलेल सिंगवाला येथील रहिवासी याला वाळू वाहतुकीसाठी भाड्याने दिला होता. अपीलकर्त्याला घटनास्थळावरून अटक करण्यात आली नाही. ट्रकचालक आणि क्लिनरची यापूर्वीच निर्दोष मुक्तता करण्यात आली असून त्यांच्या निर्दोष मुक्ततेला आव्हान देणारे कोणतेही अपील राज्य सरकारने दाखल केलेले नाही.

आपल्या युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलांनी बलविंदर सिंग विरुद्ध सहाय्यक आयुक्त, सीमाशुल्क आणि केंद्रीय उत्पादन शुल्क[1], पोलिस निरीक्षक द्वारा राज्य, नार्कोटिक्स इंटेलिजन्स ब्युरो, मदुराई, तामिळनाडू वि. राजनगम[2], भोला सिंग वि. पंजाब राज्य[3] आणि गंगाधर ऊर्फ गंगाराम वि. मध्य प्रदेश राज्य[4] या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निकालांचा आधार घेतला आहे .

४. दुसरीकडे, राज्याच्या विद्वान वकिलांनी असे सादर केले की, ट्रकचा वापर कोणत्याही बेकायदेशीर कामांसाठी केला जात नाही हे सिद्ध करण्यात अपीलकर्ते अपयशी ठरले आहेत. ट्रकचा मालक दुसऱ्याकरिता जबाबदार आहे. हा ट्रक वाळू वाहून नेण्यासाठी देण्यात आल्याची भूमिका त्यांनी घेतली असली तरी त्यांचा युक्तिवाद सिद्ध करण्यासाठी असा कोणताही पुरावा त्यांनी सादर केला नाही. गृहीतक त्याच्या विरोधात जाते.

५. पक्षकारांचे विद्वान वकीलांचे म्हणणे ऐकले आणि संबंधित संदर्भित अभिलेखांचा अभ्यास केला.

६. वर लक्षात घेतलेली या प्रकरणातील मूलभूत तथ्ये वादातीत नाहीत. ट्रकचा नोंदणीकृत मालक असलेल्या अपीलकर्त्याला घटनास्थळावरून अटक करण्यात आली नाही. जोगिंदर सिंग आणि गुरमेल सिंग हे ट्रकचे ड्रायव्हर आणि क्लिनर होते, असा खटला सरकारी पक्षातर्फे दाखल करण्यात आला होता. त्यांनाही घटनास्थळावरून अटक करण्यात आली नाही. राम सरूप (ससा-६) आणि नरेश कुमार (ससा-१०) यांनी पोलिस पथकाला दिलेल्या माहितीच्या आधारे त्यांची ओळख

1(२००५) ४ एससीसी १४६
2(२०१०) १५ एससीसी ३६९
3 (२०११) ११ एससीसी ६५३
4(२०२०) ९ एससीसी २०२

पटवण्यात आली. मात्र, न्यायालयात हजर केले असता त्यांना उलटलेले साक्षीदार असे घोषित करण्यात आले. जोगिंदर सिंग आणि गुरमेल सिंग यांची निर्दोष मुक्तता करण्यात आली. अपीलकर्ता ट्रकचा मालक आहे. घटनास्थळावरून त्याला अटक करण्यात आली नाही. एनडीपीएस अधिनियमाच्या कलम २५ मध्ये अशी तरतूद आहे की, एखाद्या वाहनाच्या मालकाने जाणीवपूर्वक एनडीपीएस अधिनियमांतर्गत शिक्षापात्र कोणत्याही गुन्ह्यासाठी त्याचा वापर करण्यास परवानगी दिली तर त्यानुसार त्याला शिक्षा केली जाईल.

७. हाती असलेल्या खटल्यात, सरकारी पक्ष संबंधित वाहन, जर कोणत्याही बेकायदेशीर कामासाठी वापरले गेले असेल तर ते अपीलकर्त्याच्या माहितीने आणि संमतीने वापरले गेले होते, हे दर्शविण्यासाठी रेकॉर्डवर कोणतेही साहित्य सादर करण्यात अपयशी ठरला आहे. एनडीपीएस अधिनियमाच्या कलम ३५ अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे गृहितकही उपलब्ध होणार नाही, कारण सरकारी पक्ष मूलभूत तथ्य सिद्ध करण्यासाठी प्राथमिक भार उचलण्यात अपयशी ठरला होता. त्याच्या अनुपस्थितीत आरोपीवर जबाबदारी जाणार नाही.

८. भोला सिंग यांच्या प्रकरणात (उपरोल्लेखित) या मुद्यावर या न्यायालयाने विचार केला होता. असे मत व्यक्त करण्यात आले की, जोपर्यंत वाहन त्याच्या मालकाच्या माहितीने आणि संमतीने वापरले जात नाही, जे एनडीपीएस अधिनियमाचे कलम २५ लागू करण्यासाठी अनिवार्य आहे, त्याअंतर्गत शिक्षा कायदेशीररित्या टिकवता येणार नाही. त्यातील संबंधित परिच्छेद खाली काढले आहेत:

> ८. विद्वान वकिलांनी मांडलेल्या युक्तिवादांचा आम्ही विचार केला आहे.
>
> आम्ही पाहतो की सध्याच्या प्रकरणात कायद्याचे कलम २५ लागू होणार

नाही, कारण अपीलकर्ते भोला सिंग यांनी जाणूनबुजून कोणत्याही अनुचित हेतूसाठी वाहन वापरण्यास परवानगी दिली होती हे दर्शविणारा कोणताही पुरावा नाही. अशाप्रकारे या अधिनियमाचे कलम २५ लागू करण्याची अनिवार्य अट सिद्ध केली जात नाही.

९. परंतु, उच्च न्यायालयाने मात्र या अधिनियमाच्या कलम ३५ अन्वये अपीलकर्त्याविरुद्ध गृहीतक काढला आहे. ही तरतूद खाली उद्धृत केली आहे:

"३५. सदोष मानसिक अवस्था गृहीत धरणे— (१) या अधिनियमाखालील ज्या अपराधासाठी आरोपी सदोष मानसिक अवस्थेत असणे आवश्यक असते, त्याबद्दलच्या कोणत्याही खटल्यात, न्यायालय अशी मानसिक अवस्था गृहीत धरील, परंतु, त्या खटल्यात अपराध म्हणून आरोप करण्यात आलेल्या कृतीसंबंधात त्याची कोणतीही अशी मानसिक अवस्था नव्हती असे सिद्ध करणे, हा आरोपीचा बचाव असेल.

स्पष्टीकरण.—या कलमात '"सदोष मानसिक अवस्था" यामध्ये उद्देश, हेतू व वस्तुस्थितीबद्दलची माहिती आणि वस्तुस्थितीवरील विश्वास किंवा तीवर विश्वास ठेवण्याचे संयुक्तिक कारण यांचा समावेश होतो.

(२) या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, एखादी वस्तुस्थिती अस्तित्वात असल्याबद्दल कोणतीही वाजवी शंका घेण्यासारखी नाही असे न्यायालयाला वाटेल तेव्हाच, ती वस्तुस्थिती सिद्ध झाली असल्याचे म्हणता येईल, केवळ तिचे अस्तित्व

संभावतेच्या बलवत्तरतेमुळे स्थापित झाले असल्यामुळे तसे म्हणत येणार नाही.

१०. अधिनियमाच्या कलम ५४ च्या नुसार जवळ बाळगण्याचा प्रश्न हाताळताना आणि कलम ३५ अन्वये उपस्थित केलेले गृहीतक हाताळताना नूर आगा विरुद्ध पंजाब राज्य (२००८) १६ एससीसी ४१७ या खटल्यात कलम ३५ ची घटनात्मक वैधता कायम ठेवताना असे निरीक्षण नोंदवले की, या कलमामुळे आरोपीवर मोठा उलटा भार पडतो, हे आणि इतर संबंधित कलमे लागू करण्याची अट वस्तुस्थितीवर स्पष्ट करावी लागेल आणि मूलभूत तथ्य सिद्ध करण्यासाठी सरकारी पक्षाने सुरुवातीचा भार उचलल्यानंतरच कलम ३५ लागू होईल.

११. सध्याच्या प्रकरणातील वस्तुस्थिती वर उल्लेखलेल्या प्रकरणास लागू केल्यास हे स्पष्ट दिसून येते की, अपीलकर्त्याला त्याच्या मालकीच्या वाहनाचा वापर अंमली पदार्थांच्या वाहतुकीसाठी केला जात असल्याचे माहित होते, हे सिद्ध करण्याची प्राथमिक जबाबदारी अजूनही सरकारी पक्षावर आहे, जसे की "जाणूनबुजून" या शब्दावरून स्पष्ट होईल आणि पुराव्याने त्याला माहिती होती हे वाजवी संशयापलीकडे सिद्ध झाल्यानंतरच कलम ३५ अन्वये गृहीतक निर्माण होईल. कलम ३५ असेही गृहीत धरत की, आरोपीची सदोष मानसिक अवस्था केवळ संभावतेच्या बलवत्तेवर त्याचे अस्तित्व स्थापित झाल्यावर नव्हे, तर वाजवी संशयापलीकडची वस्तुस्थिती म्हणून सिद्ध करावी लागते.

आमचे असे मत आहे की, अपीलकर्त्याच्या मानसिक अवस्थेसंदर्भात कोणताही पुरावा नसताना कलम ३५ अन्वये कोणताही गृहीतक काढता येत नाही. एकमेव पुरावा ज्यावर सरकारी पक्ष भरवसा ठेवण्याची मागणी करत तो म्हणजे अपीलकर्त्याने हरियाणातील फतेहाबादचा रहिवासी असूनही राजस्थानमधील आपला रहिवासी पत्ता देताना केलेले वर्तन आणि अपीलकर्त्याने ट्रक सुपरदारीवर नेला होता. उत्क्रमण करणाऱ्या ट्रकची नोंदणी, कल्पनाशक्तीला कितीही ताणून विचार केला तरीही, त्या ट्रकचा चालक आणि इतरांकडून होणाऱ्या गैरवापराबद्दलची माहिती, त्यांना त्याबद्दल बांधून घेऊ शकत नाही.

(जोर दिला आहे)

९. या प्रकरणातील वस्तुस्थिती पाहता हे स्पष्ट दिसून येईल की, गस्तीवर असलेले उपनिरीक्षक राम मेहर (ससा-८) यांच्या फिर्यादीवरून एफआयआर क्रमांक ६८, दिनांक १६.०५.२००० रोजी दाखल करण्यात आला असता ट्रक क्रमांक पीएटी/२०२९ उलट पडलेल्या अवस्थेत आणि पावडरच्या पिशव्या विखुरलेल्या अवस्थेत आढळून आल्या. १५.०५.२००० रोजी रात्री ९ वाजता हा अपघात झाल्याची माहिती त्यांना जवळच्या ठिकाणी असलेल्या राम सरूप (ससा-६) आणि नरेश कुमार (ससा-१०) या दोन दुकानदारांनी दिली. अपघातानंतर चालक आणि क्लिनर ट्रकच्या केबिनमधून बाहेर आले आणि साक्षीदारांनी चौकशी केली असता त्यांनी आपली नावे जोगिंदर सिंग पिता जंग सिंग आणि गुरमेल सिंग पिता नछत्तर सिंग अशी सांगितली. त्यांनी स्वत:ला ट्रकचा ड्रायव्हर आणि क्लिनर असल्याचा दावा केला. अपघाताची माहिती ट्रकमालकाला देण्यासाठी ते

गेले होते, मात्र ते परत आले नाहीत. ट्रकमध्ये निषिद्ध पदार्थ असल्याचा संशय आल्याने ट्रक आणि निषिद्ध वस्तू ताब्यात घेण्यात आल्या.

१०. सरकारी पक्षाचे अकरा साक्षीदार सादर करण्यात आले. राम सरूप (ससा-६) आणि नरेश कुमार (ससा-१०) हे सरकारी पक्षाचे दोन साक्षीदार महत्वाचे म्हणता येतील, कारण एफआयआरमध्ये ट्रकचालक आणि क्लिनरच्या नावांबद्दल पोलिस दलाला माहिती देणारे साक्षीदार म्हणून त्यांची नावे नमूद करण्यात आली होती. त्यांच्या उपस्थितीत कोणतीही घटना घडल्याची किंवा त्यांनी पोलिस पथकाला काहीही कळविल्याच, त्यांनी नाकारल. दोघांनाही उलटलेले साक्षीदार घोषित करण्यात आले. त्यांनी ट्रकचालक आणि क्लिनरची ओळखही पटवली नाही. ससा -७ सउनि राम सरूप हे एफआयआर लिहिणारे उपनिरीक्षक राम मेहर (ससा-८) यांच्यासह अग्रोहा पोलिस स्टेशनमध्ये नेमणुकीस होते. आपल्या साक्षीत एफआयआरमध्ये नमूद केलेल्या गोष्टींचा पुनरुच्चार करण्याव्यतिरिक्त, ते पुढे म्हणाले की, १९.०५.२००० रोजी बलवान सिंग पिता चतर सिंग, न्यू ग्रेन मंडी, बरवाला यांनी सांगितले की, जोगिंदर सिंग पिता जंगसिंग व गुरमेल सिंग पिता नछत्तर सिंग ट्रकचा प्रस्तूत चालक आणि क्लीनर यांनी हरभजनसिंगच्या सांगण्यावरून राजस्थान येथून पावडरसह 'चुरापोस्ट' (गुंगीकारक पदार्थां) च्या २१ पिशव्या आणल्या असून त्यांचा ट्रक अग्रोहा येथे उलटला असल्याचे त्यांच्या समक्ष सांगितले. पोलिस पथक त्यांचा शोध घेत असल्याने त्यांनी त्यांना पोलिसांसमोर हजर करण्याची मागणी केली. बलवान सिंग पिता चतरसिंग यांना साक्षीपुराव्यात हजर करण्यात आले नाही, ही वस्तुस्थिती आहे. ट्रकचालक आणि क्लिनरने बलवान सिंग पिता चतरसिंग यांच्यासमोर अतिरिक्त न्यायिक कबुलीजबाब दिल्याचा खटला सरकारी पक्षातर्फे मांडण्यात आला. एफआयआर लिहिणारे राम मेहर ससा-८ म्हणून उपस्थित

राहिले. त्यांच्या निवेदनातही अपीलकर्त्याविरुद्ध काहीही सांगण्यात आले नाही. तपासादरम्यान नोंदविण्यात आलेल्या बलवान सिंग पिता चतरसिंग यांच्या जबाबाचाही त्यांनी उल्लेख केला, ज्यांना साक्षीपुराव्यात हजर करण्यात आले नाही.

११. अपीलकर्त्याने फौप्रसं कलम ३१३ अंतर्गत नोंदवलेल्या आपल्या जबाबात सर्व सूचना फेटाळून लावल्या. अभियोग पक्षाने सादर केलेल्या संपूर्ण साक्षी पुराव्यामध्ये अपीलकर्त्याच्या माहितीने आणि संमतीने गुन्हा केला गेला आहे हे मूलभूत तथ्य सिद्ध करण्यासाठी प्रारंभिक भार पार पाडण्यासाठी अपीलकर्त्याविरूद्ध कोणतेही साहित्य सादर केले गेले नाही. अपघात झाला किंवा ट्रक आणि अंमली पदार्थ ताब्यात घेतले तेव्हा तो वाहनासोबत नव्हता किंवा त्याला घटनास्थळावरून अटक करण्यात आली नव्हती, असे हे प्रकरण आहे. केवळ ट्रकचा नोंदणीकृत मालक असल्याच्या कारणावरून त्याला दोषी ठरवण्यात आले आहे. न्यायचौकशी न्यायालयाने अपीलकर्त्यावर वाहनाचा नोंदणीकृत मालक असल्याने बचावाचा संपूर्ण भार टाकला होता. वाहनाचा चालक आणि क्लिनर गरीब असल्याने मालकाच्या संमती शिवाय एवढ्या मोठ्या प्रमाणात अंमली पदार्थाची तस्करी करण्याचा धोका पत्करणार नाही आणि अपीलकर्त्याने आपली भूमिका स्पष्ट करणे आवश्यक आहे, असा निर्णय न्यायालयाने दिला आहे. न्यायचौकशी न्यायालयाचा निर्णय उच्च न्यायालयाने कायम ठेवला.

१२. या प्रकरणात, अपीलकर्त्याला दोषी ठरवताना खालील न्यायालयांनी केलेली प्राथमिक चूक अशी आहे की सरकारी पक्षाने मूलभूत तथ्ये सिद्ध न करता आपले निर्दोषत्व सिद्ध करण्याची जबाबदारी त्याच्यावर ढकलण्याचा प्रयत्न केला. त्यामुळे अपीलकर्त्याची शिक्षा कायदेशीररीत्या टिकू शकत नाही.

१३. वरील कारणास्तव अपील मंजूर केले जाते. खालील न्यायालयांनी दिलेले निर्णय रद्द केले जातात. अपीलकर्त्याचे जमीनपत्र रद्द करण्यात येते.

****

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्याय निर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x